

Paradigmskiftets primat

ANNELIE BRÄNSTRÖM ÖHMAN är fil.dr och universitetslektor i litteraturvetenskap vid Umeå universitet. Hon arbetar även vid Genusforskar-skolan/Umeå Centrum för genusstudier samt ingår i forskningsprogrammet Challenging gender/Centre for Gender Excellence. Hon är även verksam som kulturskribent. Under 2008 utkommer hon med en bok om Sara Lidman med titeln "kärlek! och någonting att skratta åt! dessutom". Sara Lidman och den kärleksfulla blicken.

Jag är en främling i detta land
men detta land är ingen främling i mig!
Jag är inte hemma i detta land
men detta land betar sig som hemma i mig!
[...]

En gång i de korta, milda
de fattiga stundernas vilda Sverige
där var mitt land! Det var överallt!
Här, i de långa välfödda stundernas
trånga ombonade Sverige
där allting är stängt för drag...är det mig kallt.

Gunnar Ekelöf, ur "Non Serviam" (1945)¹

Stora förändringar kommer ofta smygande på tå, bakom ryggen, i skydd av nattklädda skogar. "This is the way the world ends/Not with a bang but a whimper" som T.S. Eliot skrev redan på 1920-talet i dikten "The hollow men".² Vilket vi kan tolka som att det inte är katastrofen utan vardagarnas stilla gny av uttömda livsmeningar som förgör oss på djupet. Ett dränage som förmodligen var plågsamt påtagligt under denna mellankrigstid. Med den "ihåliga" mannen gav Eliot tomhetsideologin en halmtorr, pappersprasslande, dödligt likgiltiggörande röst. Bakom diktens rygg lägrade sig skuggan av den ökände Kurtz i Joseph Conrads *Mörkrets hjärta*, han som till slut dukade under av själva skådandet in i sin egen själs bottenlösa tomhet.

Ekot av samma gny fortplantas genom decennierna till året 1945, när Gunnar Ekelöf formulerade sitt poetiska Non Serviam-manifest, i öppet åberopande av den fallne ärkeängeln Lucifers valspråk: *Jag tjänar icke*. För Ekelöf blev det en trolöshetsförklaring riktad mot den, som han såg det, "folkhemiska" rationalitet som ville onödvändiggöra alla livsmärter och ersätta dem med välnärda, trygga och dragfria tankerum. Ett hem, ett

folk, förenade i en och samma tacksamhetens tanke. I folkhemmet skulle alla vara lika hemma och ingen främmande och utanför.

EN AKADEMISK TROLÖSHETSFÖRKLARING

Under det senaste året har Ekelöfs ord ur titeldikten "Non Serviam" kommit att ringa i mina öron mer än en gång när jag gått över tröskeln till min arbetsplats på en humanistisk fakultet på ett svenskt universitet. *Jag är en främling i detta land/ men detta land är ingen främling i mig!* För det är något som har hänt, något som oåterkalleligt har förändrats och försvunnit, även om allt på ytan är sig bedrägligt likt. *Jag är inte hemma i detta land/ men detta land beter sig som hemma i mig!* Att bara kalla det en förlorad hemkänsla vore patetiskt. Och i Alliansens postfolkhemska Sverige har "Utanförskapet" redan annekterats för andra och mer ljusskygga syften.

Nej, vad det handlar om är just ett stillsamt nötande gny, alstrat ur friktionen mellan den sköna nya värld av Excellens, Internationalisering och Kommersialisering som vecklas ut ur universitetens policydokument och den så mycket krassare verklighet av krympande forskningsresurser, uppsägningshot och krackelerande bemanningsplaner som kännetecknar vardagen i akademien. Ett gny som ledsagar om inte en världs så i alla fall en hel vetenskapskulturs nära förestående undergång.

Visst inser jag att blotta det faktum att jag väljer att draperas mina argument med poesi riskerar att diskvalificera mig som ännu en i raden av fördrömda skönandar från humanioras avdelning för kvarglömda nostalgieffekter. Än mer tvivelaktig torde

min vetenskapliga självbevaringsdrift te sig om jag därtill erkänner att jag gärna och helst skriver på svenska, därför att jag, som litteraturvetare och humanist, ser mitt språk som mitt viktigaste arbetsverktyg. Sista spiken i kistan vore väl att tillstå att jag *inte* ser humanvetenskapernas fasthållande vid monografi-traditionen som en belastning, en hämmande faktor för vår konkurrenskraft, utan som en ryggrad för hela kunskapssamhället.

För att undvika missförstånd vill jag försäkra: min ironi är inte avsedd att förlöjliga, den är en akt av självförsvar. Precis som mitt val av stil är ett försök att utveckla en motståndets estetik, en del i en nödtvungen akademisk Non Serviam-proklamation. I klartext: en trolöshetsförklaring mot den krassa och alltmer ohöjlda kunskapskapitalism som ledsagar lanserandet av Excellens som forskningspolitisk prioriteringsgrund, värdemätare och ledstjärna för vetenskaplig verksamhet i 2000-talets Sverige.

PARADIGMSKIFTETS RETORIK

Det är inte ett utslag av någon översensitiv prinsessan-på-ärten-mentalitet att se den här utvecklingen som ett hot. Det riktigt riskabla är att se utvecklingen som ofrånkomlig och att osynat "gilla läget". Det är en del av paradigmskiftets själva retoriska koreografi att mota bort motståndet innan det ens hunnit mobiliseras med förevändningen att förändringen är ett nödvändigt steg i omorienteringen mot, exempelvis, en internationell forskarvärld.

Resten av argumentationen faller där efter ut som pärlor på en tråd, helt i enlighet med självbetraktandets logik: huma-

nister måste öka sin internationella publicering därför att internationella publiceringarärdetsomräknas internationellt... Och i ett trollslag har själva räknandet, måtttagandet, jämförelsen hamnat i fokus. Formen före innehållet. Ramen före tavlan.

Jag dristar mig till att påstå: den svenska universitetsvärldens snabba anammande av excellens-tänkandets nyliberala framgångsideologi är kanske den mest dramatiska forskningspolitiska kursändring som ägt rum i modern tid. Och mer än så: det är ett paradigmskifte som verkställts lika tyst och effektivt som en nattlig landstigning av det egna landets trupper, i skydd av vanans makt. Ett "ihållighetens" maktövertagande av våra kunskapsrum. Att det omgärdats med en tystnad som först nu börjar brytas är skrämmande, men egentligen inte förvånande. Därtill är vårt vane-tänkande om utveckling och förändring i termer av just paradigmskiften alltför djupt rotat för att varna oss för att själva tankefiguren är en del av problemet.

PARADIGMSKIFTETS PRIMAT: OM TANKEFIGURERS MAKT

Ett paradigmskifte har sällan någon lukt, ingen särskild smak. Om man istället kallar det "strömkantring" inställer sig möjligen ett porlande, eller ett momentant befriat forsande, som när man spolar i en toalett. Men paradigmskiftet har något mekaniskt över sig, som om det faktiskt gällde att hala fram skiftnyckeln ur verktygsbältet och lossa muttrarna i en gammal rostig järnregel, för att ersätta den med en ny i rostfritt stål. Vilket ord man än väljer, så finns det en lång och stolt tradition av dylika kantringar eller skiften att luta sig mot i kulturhistorien. Ofta är de

inkladda i olika variationer av berättelsen om striden mellan *les anciens et les modernes*, "de gamla" och "de nya" – där "de gamla" förmodas stå för något förlegat som är förutbestämt att segna ner och gå under när "de nya" vuxit sig starka och livskraftiga nog att ta över. I de narrativa mönster som dominerar den västerländska kulturhistorieskrivningen är detta en tankefigur som dyker upp så ofta att den har kommit att bli ett i det närmaste naturaliserat faktum. Modernister mot traditionalister. Konstruktivister mot essentialister. Och så vidare.

Den framstegsideologi och, då och då, även smågrumliga darwinism som lurar under ytan blir på något vis aldrig riktigt synad i sömmarna. Ty, i tankefigurens retoriska konstruktion inryms också dess försvar: det bästa sättet att få tyst på en meningsmotståndare är att förklara hennes ståndpunkt gammal, bakåtsträvande, obsolet eller, på nusvenska, kort och gott "daterad". Som om det vore givet att det är föreställningen om kampen, om övervinnandet, snarare än samtalet, dialogens möjlighet, som är den mest framkomliga vägen för en vetenskaplig argumentation.

Det självlegitimerande mönstret går igen också i de diskussioner som når utanför universitetens egna väggar, kanske allra tydligast i de olika versionerna av den svenska debatten om humanioras kris. I själva verket får man leta länge efter en debatt som så framgångsrikt – och aningslös, kan tilläggas – har tjänstgjort som trojansk häst för installerandet av ett nytt paradigm för värderandet av kunskap. Anhängarna av, som vi tentativt kan kalla det, Excellens-paradigmet, bekräftar dess relevans genom att helt sonika utgå från dess relevans.

Motståndarna upprepar i princip samma manöver genom att godta premisserna:

att det handlar om en kamp mellan rivaliserande värdesystem istället för ett sedan decennier, ja, sekel, pågående samtal om former och vägval för kunskapssökande. Ett sökande samtal som, med poeten Elisabeth Rynells vackra ord, sist och slutligen handlar om att spåra kunskap om människolivets livsvillkor, om "det gåtfulla x i samhällets mitt", som den humanistiska forskningen "smyger som jägare omkring och emellanåt kommer mycket nära".³

Rynells hållning avviker distinkt från det gängse mönstret i debatterna genom att *inte* utgå från stridens och paradigmskiftets kausala logik. Med detta vill jag dock inte påskina att svenska humanister överlag skulle vara mer fastlåsta i paradigmskiftets tankefigur än annorstädes. Tvärtom kunde man påstå att det väl snarare är trögheten i att överhuvudtaget delta i debatten som är den mest utmärkande hållningen. Misstänksamheten mot "medias" utslätning och förenkling eller "snuttifiering" av komplexa vetenskapliga diskussioner är vida utbredd och hävdas ofta som argument mot att yttra sig utanför det akademiska sammanhanget. Att det är en attityd som i det rådande läget mest har bidragit till att gillra snubbeltråd för våra egna fötter låter sig utan vidare konstateras.

Ty, det lustiga är att det – när det väl brakar loss och blåser upp till debatt – ofta finns en smått förbluffande beredvillighet att snabbt och spektakulärt peka ut Rätt och Fel-sidor, gärna i underförstådd anslutning till Excellens-paradigmets grundprincip om vetenskaplig mätbarhet och jämförbarhet. Som filosofen Sharon Rider har påpekat i en essä kan emellertid strategin att försvara ett ämne genom att på detta vis "internalisera externa krav" visa sig bli förödande. I samma veva riske-

rar man nämligen, om än omedvetet, att godta fokusförskjutningen från ett samtal om det vetenskapliga kunskapssökandets innehåll till ett mätande av vetenskapliga bidrag som prestationer. Eller som Rider så träffande formulerar saken:

Vi medger då implicit att beviset på att en vetenskaplig ansats har ett värde är att den är tongivande, sanktionerad och, kanske framför allt, att den drar till sig anhängare och finansierare. Därmed har vi accepterat tesen att det som får beröm är berömvärdt; så här gör vi, alltså bör man göra så här; att få rätt är att ha rätt.⁴

Förutom den generande cirkelbevisföring som stagar upp en sådan hållning, bidrar den starkt till legitimerandet av paradigmskiftets primat. Det retoriska formerandet av fronter, utpekandet av vinnande och förlorande koncept, skapar illusionen av att stridslinjerna i den akademiska diskussionen är mer absoluta och i djupet särskiljande än de egentligen är. Något som i sin tur ofta återspeglas i en förkärlek för konfliktstyrda och ordvitsiga rubriker som "Rimbaud eller Rambo" eller "Hamlet eller Hamilton".⁵

Att denna pro et contra-dramaturgi gynnar det mediala genomslaget för en debatt är uppenbart. Det är alltid roligt när det hettar till – särskilt när gamla suicidala hjältar får däng av unga tuffingar med valdeffade muskler och ett Uppdrag att förvalta. Därtill vågar man nog också påstå, utan att överanstränga de två nämnda exemplen, att det knappast bara är slumpen eller en olycklig förkärlek för alliterationer som ställer Rimbaud mot Rambo och Hamlet mot Hamilton. Istället för, säg, Lagerlöf mot Läckberg. Eller, varför inte: Majorskan mot Madonna. Här lurar, kort sagt, mer än en gammal gädda i vassen.

Den försåtliga maskuliniseringen av

det avgörande konfliktmomentet i paradigmskiftets tankefigur är förvisso inte något nytt. Och på ett eller annat sätt spökar den nog också i bakgrunden för den forskningspolitiska kursändringen. I dagens läge misstänker jag dock att det vore att svära alltför högt i kyrkan att ens knyta om att det i allt väsentligt är de maskuliniserade vetenskapsidealerna, och dess medföljande porträttgalleri av Framgångsrika Forskare, som gynnas av den nya Excellens-kulturen. Men inte desto mindre tål det att sägas: det finns mer än en dold agenda att granska i kölvattnet av det pågående paradigmskiftet. I den konsekvensanalys som ännu återstår att göra för statsmakter och universitetsledningar borde den idag väl skylda genusproblematiken, för skams skull, ställas högt upp på frågelistan.

NOTER

- ¹ Gunnar Ekelöf, *Non Serviam* (1945), här har jag citerat diktens första och sista strof ur samlingsutgåvan *Dikter*, Albert Bonniers Förlag: Stockholm 1983, s. 167.
- ² T. S. Eliot, "The Hollow Men" (1925), här citerad efter *The Complete Poems of T S Eliot*, Guild Publishing: London 1987, s. 86.
- ³ Elisabeth Rynell, "Universitetets avhumanisering", *Västerbottens-Kuriren* 7 november 2007.
- ⁴ Sharon Rider, "Om medel och mål i humanvetenskaperna", i *Reclaim the Science! Om vetenskapens avakademisering* (red. Sharon Rider & Anders Jörnsten), Gidlunds förlag: Stockholm 2007, s. 51.
- ⁵ Carl Rudbecks essä "Rambo eller Rimbaud" publicerades ursprungligen i *Svenska Dagbladet* och finns omtryckt i samlingen *Rambo och Rimbaud: essäer om kultur*, Stockholm: Timbro, 1993. Essän sätter fokus på den, enligt författaren, snedvridna fördelningen av statligt kulturstöd till "finkulturens" förmån. Torbjörn Forslids och Anders Ohlssons debattbok om den eventuella överlevnadskapaciteten i ämnet litteraturvetenskap heter *Hamlet eller Hamilton?: litteraturvetenskapens*

problem och möjligheter, Lund: Studentlitteratur, 2007. Boken blev startskottet för en stundtals mycket hätsk dagspressdebatt om litteraturvetarnas förmåga, alternativt ovilja, till anpassning i ett förändrat utbildnings- och samhällsklimat. Jfr även "Litteraturvetenskap i omvandling? Stafettdebatt" (Torbjörn Forslid & Anders Ohlsson, Anna Williams, Leif Dahlberg, Annelie Bränström Öhman, Thomas Olsson) i *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2008:1.

REFERENSER

- Ekelöf, Gunnar, *Non Serviam*, 1945. I: *Dikter*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag, 1983.
- Eliot, T. S., 1987. "The Hollow Men" (1925). I: *The Complete Poems of T S Eliot*. London: Guild Publishing.
- Forslid, Torbjörn & Ohlsson, Anders, 2007. *Hamlet eller Hamilton?: litteraturvetenskapens problem och möjligheter*, Lund: Studentlitteratur.
- "Litteraturvetenskap i omvandling? Stafettdebatt" (medv. Torbjörn Forslid & Anders Ohlsson, Anna Williams, Leif Dahlberg, Annelie Bränström Öhman, Thomas Olsson), 2008. I: *Tidskrift för litteraturvetenskap* 2008:1.
- Rider, Sharon, 2007. "Om medel och mål i humanvetenskaperna." I: Rider, Sharon & Jörnsten, Anders (red.), *Reclaim the Science! Om vetenskapens avakademisering*. Stockholm: Gidlunds förlag.
- Rudbeck, Carl, 1993. "Rambo eller Rimbaud." I: *Rambo och Rimbaud: essäer om kultur*, Stockholm: Timbro.
- Rynell, Elisabeth, 2007. "Universitetets avhumanisering." I: *Västerbottens-Kuriren*, 7 november 2007.

SUMMARY

The Primate of Paradigm Shift

Fundamental changes in our assumptions of the world is seldom recognized in broad daylight. Or, to put it with a famous quote from T S Eliot's poem "The hollow men" (1925): "This is the way the world ends /Not with a bang but a whimper". The same pattern can be recognized in both the rhetorical and theoretical performance of a paradigm

shift in academia. In this article it is argued that the silence surrounding the integration of the so called "Excellence"-concept in Swedish universities, can serve as an illustrative example of how the "already-there"-ness of paradigm shifts shuts up a critical debate before it even has been articulated. This is explained by the fact that we usually notice a paradigm shift not by its arrival but by its pres-

ence, because we are academically trained to think of change and development in terms of conflicting claims. According to this logic, old assumptions of, for instance, knowledge are predestined to be conquered by new and stronger ideas. As it is pointed out in the end of the article, the hidden gender agenda of this thought pattern yet passes embarrassingly unseen.